UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

'En het aantal boekdrukkers in het land neemt toe'

Beschrijvingen van de Aziatische drukkunst in vroegmodern Europa

Dijkstra, T.

Publication date
2023
Document Version
Proof
Published in
Onder druk wordt alles chaos

Link to publication

Citation for published version (APA):
Dijkstra, T. (2023). 'En het aantal boekdrukkers in het land neemt toe': Beschrijvingen van de Aziatische drukkunst in vroegmodern Europa. In T. Dijkstra, R. Jagersma, & L. Kuitert (Eds.), *Onder druk wordt alles chaos: Boekgeschiedenissen tussen orde en wanorde* (pp. 58-66). Uitgeverij Armorica.

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:13 Nov 2026

Onder druk wordt alles chaos

Boekgeschiedenissen tussen orde en wanorde

Onder redactie van:
Trude Dijkstra
Rindert Jagersma
Lisa Kuitert

Vormgeving:
Rindert Jagersma

Uitgeverij Armorica
Amsterdam
2023

T H A Y A
Desertum
Leaotung
Xantung
Xanti.
che li.
Ho nan
Nan king
Hu
Kiangsi
Fokien
Chekiang
Quangsi
Quangtung
Xensi
Suchuen
Yunnan
COREA
Leaoyang
Yenking
Taitung
Pekin
Paoting
Hingtang
Chinting
Taiyuen
Lingning
Lanchung
Kiangyang
Nanyang
Synyang
Cingyang
Xanki
Nanking
Nanchang
Kingcheu
Nanguei
Chungking
Vuchang
Ganking
Kiukiang
Nanchang
Kienning
Foning
Yenping
Tingcheu
Kinhoa
Yuchcheu
Chuchcu
Ningpo
Vienchcu
Laocheu
Kiuchcu
Chuchcu
Yuchcu
Quangsin
Ning
Iuencheu
Changxa
Chaling
Xaocheu
Kiegan
Poaking
Iuncheu
Nangan
Canchcu
Caochcu
Pingolo
Quoan
Gucheu
Toxan
Queicheu
Queilin
Tucho
Pugan
Chinning
Kingyuen
Chinchcu
Teking
Nanning
Quangnan
Quangcheu
Macao
Suming
Liencheu
Liucheu
Sinhien
Bisipuri
Tungking
Keccio
Babuyones
C. Baiador
C. del Engano
Siday
Pechoe
I. Piscadores
Tansay
Tabaco
5 Insulæ
I. Kemoy
Zelande
Gaelay
Bet Gilli
I. Fungma
Goto I.
Firand.
Cocos I.
St. Clairs
Kiangyuen
Kingxan
Civenlo
Nangato
Yuquinoxima I.
Kienking
Pinggan
Ching cing
Yang: chu
Nimchai
Luchcu
Cionghcu
Kiao
Cinan
Cining
Mungan
Hai
Pi
Suo
Tai
Tanahcu
Cung: ming
Hochcu
Kyoahnn
Yuchcu
Gankie
Xoeichcu
Hanchcu
Laocheu
Kinhoa
Tuchcu
Chuchcu
Yenchcu
Kienning
Foning
Yochcu
Hinghoa
Tingcheu
Yenping
Xaocu
Puning
Yuchcu
Quangsin
Iuencheu
Changxa
Chaling
Kiegan
Poaking
Iuncheu
Nangan
Canchcu
Caochcu
Pingolo
Xaocheu

‘En het aantal boekdrukkers in het land neemt toe’ Beschrijvingen van de Aziatische drukkunst in vroegmodern Europa[1]

Trude Dijkstra

Eeuwenlang hebben schrijvers gedebatteerd over de uitvinding, de geschiedenis en het belang van de boekdrukkunst. Vooral degene die voor die uitvinding verantwoordelijk was is nog steeds regelmatig het onderwerp van verhitte polemiek. Zoals Francis Bacon opmerkte: ‘inventors and authors of new arts, endowments, and commodities towards man’s life were ever consecrated amongst the gods themselves’.[2] Vandaag de dag worden uitvinders — Johannes Gutenberg, Thomas Edison of Elon Musk — regelmatig gelauwerd als eigenhandig verantwoordelijk voor de vooruitgang van de mensheid. Beïnvloed door de opkomst van cultureel nationalisme in de negentiende eeuw, beweren verschillende landen en steden dat ze de geboorteplaats zijn van drukwerk, elektrisch licht of betaalbare ruimtereizen en wijden ze plaquettes, musea en standbeelden aan de ‘grote mannen’ verantwoordelijk voor hun uitvinding. Deze verheerlijking en de bijbehorende persoonlijkheidscultus van de uitvinder vertellen echter niet het hele — of vaak zelfs maar het echte — verhaal.

De vraag wie de boekdrukkunst heeft uitgevonden, en waar, heeft de afgelopen jaren veel aandacht gekregen. Onder (boek)wetenschappers wordt steeds meer erkend dat een geschiedenis van drukwerk zou moeten afstappen van een traditioneel eurocentrisch perspectief. Eeuwen voordat drukkers in Europa in het midden van de vijftiende eeuw boeken uit los zetsel drukten,

1 Herkomst citaat: ‘Et impressores librorum multiplicantur in terra’, Werner Rolevinck, *Fasciculus temporum* (Keulen: Conrad de Homburch 1457).

2 Francis Bacon, *The Works of Francis Bacon*, 14 vol., red. J. Spedding, R. Ellis, en D.D. Heath (Longman et al. 1857–1874), p. 310.

werd er in Oost-Azië al gedrukt met letters van porselein of hout, en werd er op grote schaal gedrukt met houtblokken. Het oudste boek gedrukt van metalen zetsel is dan ook niet Europees, maar werd in 1377 in Korea geproduceerd. Dit boek, met de wijdlopige titel *Baegun hwasang chorok buljo jikji simche yojeol* (白雲和尙抄錄佛祖直指心體要節), vertaald als 'Monnik Baeguns anthologie van de Grote Priesters Leringen over identificatie van Boeddha's Geest door de praktijk van Seon') werd gedrukt in de Heungdeak-tempel in Cheongju, 78 jaar voordat Johannes Gutenberg zijn monumentale 42-lijnige bijbel drukte in Mainz (Fig. 1).

Voor de uitvinding van de boekdrukkunst, liep het aantal handgeschreven boeken in Europa in de duizenden. Rond 1500, na slechts 50 jaar drukken, waren er 40.000 edities verschenen. Tegenwoordig worden er wereldwijd meer dan twee miljoen boeken per jaar gepubliceerd. Alleen al deze cijfers getuigen van de impact van drukwerk en de snelheid waarmee het zich verspreidde. Maar waar het allemaal begon, is nog steeds een veelbesproken onderwerp.

Vanaf het begin van de zestiende eeuw reisden steeds meer kooplieden en missionarissen naar Azië. Naast goederen brachten ze zowel mondelinge als schriftelijke verslagen van het wonderlijke Verre Oosten mee, die hier al snel hun weg naar de drukpers vonden. Deze berichten prikkelden de Europese verbeelding en stimuleerden op hun beurt weer nieuwe reizen naar Azië op zoek naar materiële en intellectuele winst, en spirituele en religieuze rijkdommen. Door de toename van interculturele contacten ontdekten Europeanen dat Azië in veel opzichten hun gelijke was, terwijl sommige Aziatische uitvindingen zelfs Europa's eigen prestaties leken te overtreffen. Al in de zestiende eeuw beschouwden Europeanen veel Aziaten als zeer beschaafde mensen, met buitengewone gewoonten en handelswaar. Afgezien van een fascinatie voor Oosterse kunst, waren velen in Europa verrukt door curiosa uit het dagelijks leven, zoals ebbenhouten of ivoren eetstokjes, oorschoonmakers gemaakt van bamboe en een warme drank genaamd 'cha' 茶 oftewel 'thee'.[3]

Europa's bewondering voor Azië reikte verder dan deze culturele snufjes. Vooral de vroege boekdrukkunst in Azië kon rekenen op aandacht. De 'vier grote uitvindingen' (si da faming 四大发明) van het oude China — het kompas, het buskruit, het maken van papier en het drukken — waren al in de zestiende eeuw in Europa bekend. Ze worden vandaag de dag nog steeds gelauwerd in de Chinese cultuur vanwege hun historische betekenis en als

3 Maxine Berg, *Trading Eurasia. Goods from the East, 1600–1800* (Palgrave Macmillan 2015).

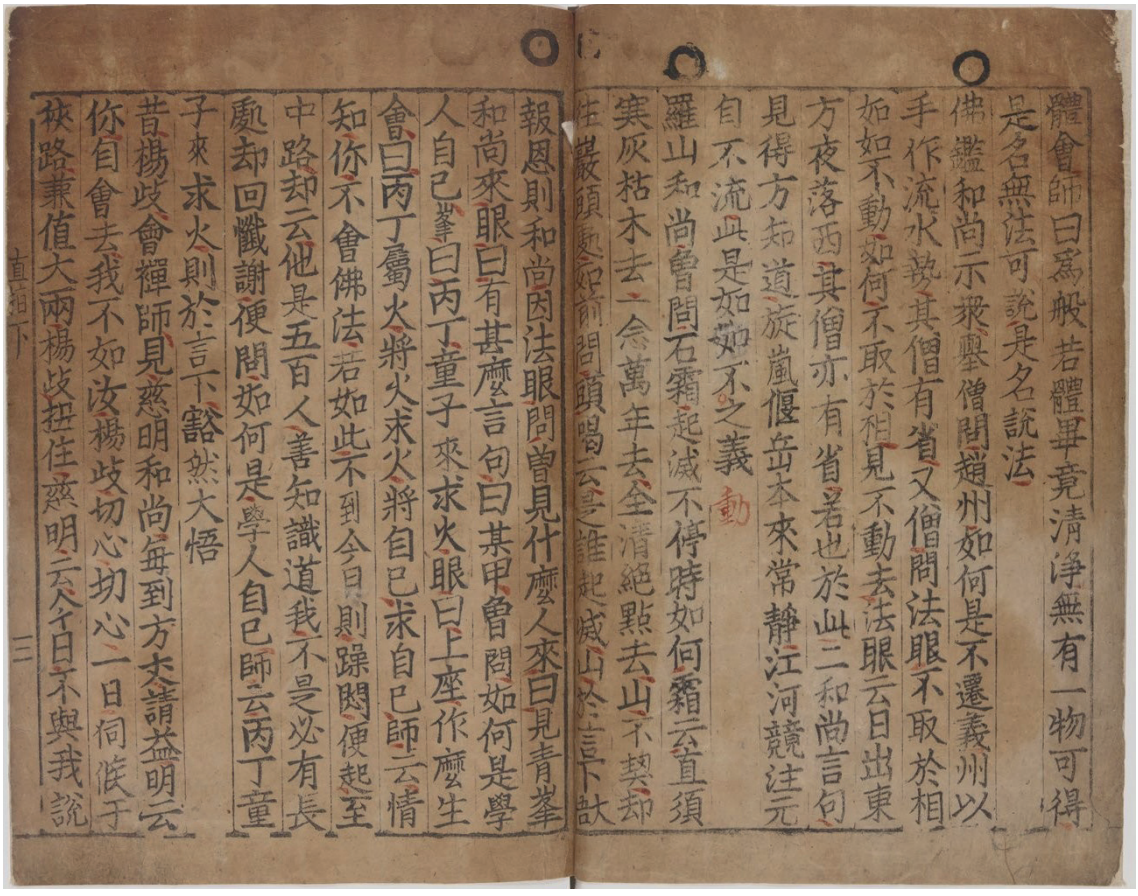

Fig. 1: 白雲和尙抄錄佛祖直指心體要節 *Baegun hwasang chorok buljo jikji simche yojeol, Cheong-ju: 1377*

bewijs van de leidende rol van Azië in de wereldwijde wetenschappelijke en technologische vooruitgang.[4] Maar voordat de contacten tussen het Westen en het Hemelse Rijk zich in de zestiende eeuw begonnen uit te breiden, dacht men in Europa dat drukwerk, buskruit en het kompas voor het eerst in Duitsland en Engeland waren gemaakt.[5] Pas toen de eerste berichten over China door Spaanse missionarissen en Portugese zeelieden in de jaren 1530 Europa bereikten, groeide het besef dat deze uitvindingen al eeuwenlang in China bestonden. Aan het begin van de zeventiende eeuw erkenden de meeste

4 Joseph Needham, *Science and Civilization in China* (Cambridge University Press 1954–).

5 Tonio Andrade, *The Gunpowder Age. China, Military Innovation, and the Rise of the West in World History* (Princeton University Press 2017).

geleerde Europeanen grif de Chinese uitvinding van de boekdrukkunst, het buskruit en het kompas.[6]

De eerste Europeanen die een alomvattend verslag gaven van de geschiedenis en de uitvinding van de boekdrukkunst in China waren de jezuïeten Matteo Ricci en Nicolas Trigault.[7] In 1615 publiceerde Trigault in Augsburg de gewijzigde en uitgebreide verzamelde geschriften van Matteo Ricci, die een groot deel van zijn leven in China had doorgebracht. De formele titel van dit werk (vertaald uit het Latijn) — *Betreffende de christelijke expeditie naar China ondernomen door de Sociëteit van Jezus, uit de dagboeken van Fr. Matteo Ricci van dezelfde vereniging. Vijf boeken, opgedragen aan onze heilige Heer Paul V, waarin de gewoonten, wetten en principes van het Chinese koninkrijk en het moeilijkste eerste begin van de nieuwe Kerk daar nauwkeurig en met grote getrouwheid worden beschreven, geschreven door Fr. Nicolas Trigault, Belg, van dezelfde Sociëteit* — benadrukt de breedte van de besproken onderwerpen.[8] Het boek werd al snel erg populair en werd meerdere keren herdrukt en in verschillende talen vertaald. Als zodanig werd het een van de belangrijkste Europese bronnen over de geschiedenis van de boekdrukkunst in Azië (Fig. 2).

De Christiana Expeditione apud Sinas begint de bespreking van de geschiedenis van de boekdrukkunst in Azië met de opvallende opmerking dat 'Het is vrij zeker dat de Chinezen de kunst van het drukken minstens vijf eeuwen geleden kenden, en sommigen van hen beweren dat het drukken al bekend was bij hun volk vóór het begin van de christelijke jaartelling, ongeveer 50 v.Chr.'. Ricci en Trigault nemen daarmee resoluut stelling tegen de Europese notie van technologische superioriteit. Ze vervolgen deze opmerking met een uitleg van het drukproces in China. Anders dan in Europa werden boeken in China vaak met houtblokken gedrukt: 'Tegenwoordig snijden ze hun karakters in een omgekeerde positie en in een vereenvoudigde vorm, op een relatief klein tablet dat voor het grootste deel gemaakt is van het hout van de perenboom of de appelboom, hoewel soms ook het hout van de jujubeboom hiervoor wordt gebruikt', want 'het buitengewoon grote aantal Chinese karakters en symbolen' maakt drukken met losse letters minder geschikt.

Tegenwoordig benadrukken historici als Cynthia Brokaw dat Aziatische blokdruk geenszins onderdoet voor drukwerk met losse (metalen) letters, maar zeer geschikt en effectief is om de taalkundige en culturele bijzonderheden van de plaats van herkomst vast te leggen. Zoals — verrassend

6 Needham, *Science and Civilization*.

7 Nicholas J. Lewis, 'Revisiting *De Christiana Expeditione* as an Artefact of Globalisation', *Itinerario* 45.1 (2021), pp. 47–69.

8 Matteo Ricci en Nicolas Trigault, *De Christiana Expeditione apud Sinas* (Augsburg 1615).

Fig. 2: Matteo Ricci en Nicolas Trigault, De Christiana expeditione apud Sinas suscepta ab Societate Jesu [...] *(Augsburg: 1615)*

nauwkeurig — beschreven door Ricci en Trigault, werd eerst de tekst met inkt geschreven met een penseel gemaakt van heel fijn haar op een vel papier dat omgekeerd werd en op een houten tablet werd geplakt. Als het papier door en door droog was geworden, werd het oppervlak snel en met grote vaardigheid afgeschraapt, totdat er op een houten tablet niets anders overbleef dan een fijn weefsel met de tekens erop. Vervolgens sneed de werkman met een stalen graveermachine het oppervlak weg zodat de contouren van de karakters in laagreliëf naar voren kwamen. Nogmaals, Ricci en Trigault vergelijken drukwerk in Azië gunstig met dat in Europa: 'Chinese drukkers zijn zo bedreven in het graveren van deze blokken, dat ze niet meer tijd besteden om er een te maken dan een van onze drukkers nodig zou hebben om een vorm van drukwerk op te zetten en de nodige correcties aanbrengen. Deze manier van het graveren van houten blokken is goed aangepast aan de grote en complexe aard van de Chinese karakters, maar ik denk niet dat het zou lenen voor onze Europese letters, die vanwege hun kleine afmetingen nauwelijks in hout gegraveerd kunnen worden.'

De lof over de Chinese manier van drukken houdt daar niet op. Ze vermelden ook nog dat 'hun manier van drukken een duidelijk voordeel heeft, namelijk dat als deze blokken eenmaal zijn gemaakt, ze kunnen worden bewaard en gebruikt om zo vaak als men wil wijzigingen in de tekst aan te brengen. Nogmaals, met deze methode zijn de drukker en de auteur niet verplicht om direct een te grote oplage van een boek te maken, maar kunnen ze een boek in kleinere of grotere partijen drukken die voldoende zijn om aan de vraag van dat moment te voldoen.' Ricci en Trigault benadrukken dat ze persoonlijk bekend zijn met blokboeken: 'We hebben veel baat gehad bij deze manier van Chinees drukken, aangezien we de bedienden in onze huizen inschakelen om exemplaren van de boeken over religieuze en wetenschappelijke onderwerpen aan te schaffen, die we naar het Chinees vertalen vanuit de talen waarin ze oorspronkelijk zijn geschreven. In werkelijkheid is de hele methode zo eenvoudig dat je in de verleiding komt om het zelf te proberen nadat je het proces eenmaal hebt gezien.' Ten slotte wijzen ze erop dat de Chinese manier van drukken boeken talrijker en betaalbaarder maakt: 'De eenvoud van de Chinese drukkunst verklaart de buitengewoon grote aantallen boeken die hier in omloop zijn en de belachelijk lage prijzen waartegen ze worden verkocht'.

Aangezien ze veel tijd in China doorbrachten, hoorden Ricci en Trigault bij de weinige Europeanen die met gezag over het land konden spreken, zoals ze zelf zeggen: 'Feiten als deze zouden nauwelijks worden geloofd door iemand die ze niet heeft gezien'. *De Christiana expeditione apud Sinas* geeft een gunstig beeld van China, en het boek had zo'n gezaghebbende

invloed dat Ricci's en Trigault's over het algemeen waarderende commentaren over de Chinese cultuur, wetenschap en technologie in een groot aantal Europese werken werd overgenomen. Vooral boekproducenten in de Nederlandse Republiek zagen al snel brood in de fascinatie voor het geheimzinnige China. Vanaf 1650 verschenen steeds meer publicaties met 'het Hemelse Rijk' en de drukkunst aldaar als onderwerp.[9] Nieuwe informatie over een manier van drukken die ogenschijnlijk ouder was dan die in Europa werd daarbij al snel ingepast in een lange discussie over wie nou eigenlijk de boekdrukkunst had uitgevonden en waar. Vanaf het midden van de vijftiende eeuw claimde een duizelingwekkend aantal Europese steden en dorpen de eer de plaats te zijn waar de drukpers voor het eerst ontstond. Elk van de volgende — Augsburg, Basel, Bologna, Dordrecht, Feltre, Florence, Haarlem, Lubeck, Mainz, Neurenberg, Rome, Russemburg, Straatsburg, Schelestadt en Venetië — is door even zo veel auteurs genoemd als de ware geboorteplaats van boekdrukkunst. De namen van de vermeende uitvinders van de boekdrukkunst zijn even talrijk: Panfilo Castaldi, Laurens Janszoon Coster, Johann Fust, Gresmund, Johannes Gutenberg, Ulrich Hahn, Johann Mentel, Nicolas Jenson, Regiomonatus, Peter Schoeffer, Arnold Pannartz en Conrad Sweinheym, en Louis de Vaelbaeske zijn allen genoemd. De meeste hiervan waren nooit serieuze kanshebbers voor de titel, de enige langdurige controverse was tussen Laurens Janszoon Coster uit Haarlem en Johannes Gutenberg uit Mainz.[10]

Onder invloed van nieuwe informatie uit Azië bogen verschillende auteurs in Europa zich vanaf de zeventiende eeuw over de vraag of de boekdrukkunst misschien toch niet eerder in China was uitgevonden. Schrijvers als Simon de Vries, Johan Nieuhof en Olfert Dapper baseerden zich op de verslagen van reizigers en missionarissen, en kwamen daarbij tot de conclusie dat de boekdrukkunst onafhankelijk van elkaar in Europa en Azië was uitgevonden, al was China de eerste die houtblokken toepaste bij de productie van boeken, speelkaarten en papiergeld. Dit deed niets af aan het technische en culturele prestige van Europa, maar gaf wel China de eer die het toekwam. Door te pleiten voor een zelfstandige uitvinding van de drukkunst plaatsten deze schrijvers Azië in wezen op hetzelfde niveau als

9 Zie bijvoorbeeld Olfert Dapper, *Gedenkwaerdig bedryf der Nederlandsche Oost-Indische Maetschappye, op de kust en in het keizerrijk van Taising of Sina* (Jacob van Meurs 1670); Johan Nieuhof, *Het gezantschap der Neêrlandtsche Oost-Indische Compagnie, aan den grooten Tartarischen Cham, den tegenwoordige keizer van China* (Jacob van Meurs 1665); Jean de Labrune, *La morale de Confucius, philosophe de la China* (Pierre Savouret 1688); Louis Le Comte, *Beschryvinge van het machtige keyserryk China* (Engelbrecht Boucquet 1698).

10 Theodore Low de Vinne, *The Invention of Printing* (Oxford University Press 1876), p. 9–15.

Europa, wat ook vanuit de hedendaagse publieke opinie op het onderwerp nog opmerkelijk is. Gutenberg — en heel lokaal ook nog Laurens Janszoon Coster — staat in het westen nog altijd bekend als 'de vader van de drukkunst'. Er staan standbeelden van Gutenberg in Mainz, Straatsburg, Wenen, Gdańsk, Frankfurt en talrijke scholen, restaurants, hotels, straten en pleinen zijn naar hem vernoemd. Toch begint ook er recent meer aandacht te komen voor de complexiteit rondom de uitvinding van de boekdrukkunst, al blijft in de publieke opinie de schaduw van het negentiende-eeuwse Europese culturele nationalisme lang hangen.

Interessant is dat in de vroegmoderne tijd Europeanen over het algemeen juist positief keken naar Azië en vooral naar China. Er werd lovend over Confucius geschreven, er was veel vraag naar Chinese producten en er werd met bewondering gekeken naar Chinese technologieën zoals de boekdrukkunst. Nog geen eeuw later was deze waarderende houding bijna volledig omgeslagen. Tegen 1800 werd China afgeschilderd als een achterlijk en stagnerend land, met een corrupt regeringssysteem. Eerdere opvattingen over Aziatische superioriteit werden gedeconstrueerd ten gunste van Europese heerschappij. Gebaseerd op statische negentiende-eeuwse beelden van Azië — en China in het bijzonder — stonden maar weinig historici open om de geschiedenis van de boekdrukkunst vanuit een mondiaal perspectief te beschouwen zoals vroegmoderne schrijvers als Trigault, Ricci en Simon de Vries dat hadden gedaan.

Daarmee is de huidige nadruk op de mondiale geschiedenis van drukwerk niet nieuw, maar eerder een terechte terugkeer naar een verleden waarin technologische innovaties in Europa en Azië als gelijkwaardig werden beschouwd. Door vroegmoderne opvattingen over de uitvinding van de prentkunst in overweging te nemen, kunnen we ook tegenwoordige ontmoetingen tussen Azië en Europa beter begrijpen, wat des te relevanter is in onze steeds verder globaliserende wereld.